

Augustin Ehrensvärd och hans krigsmedaljer

Tapperhetsmedaljer har i Sverige kortare traditioner än t.ex. i Ryssland, där man började utdela dem under Peter den store i början av 1700-talet. Redan tidigare hade man i Ryssland lönat soldater med guldmynt, som man kunde bära på bröstet liksom medaljer.¹

I Sverige kom krigsmedaljer i bruk under Gustav III:s ryska krig 1788–1790, då man förutom medaljerna som präglades för deltagarna vid sjöslagen i Fredrikshamn och Svensksund började belöna underofficerare och manskapet med silvermedaljer "För tapperhet i fält" och "För tapperhet till siöss". Under Gustav IV Adolf började man utdela dessa medaljer också i guld som en lägre alternativ till Svärdsordens riddarkors.²

Dessa officiella medaljer föregicks under pommerska kriget (1757–1762) av icke-officiella medaljer, vars historia är bristfälligt känd. Denna artikel strävar mot att komplettera bilden, som dock fortfarande förblir ofullkomlig.

Augustin Ehrensvärds gåva till Åbo akademis samling

Åbo Akademi hade sedan mitten av 1700-talet en mynt- och medaljsamling, som till en början förvarades i akademiens bibliotek.³ Där fanns också annat kulturhistoriskt material, som sedermera gick förlorat i Åbo brand år 1827. En stor del av mynten och medaljerna kunde dock räddas, och efter det att universitetet efter branden hade flyttat till Helsingfors började samlingarna växa igen. Mot slutet av 1800-talet ville universitetet överge sina kulturhistoriska samlingar till staten, och så grundades det nuvarande Nationalmuseet år 1893. Mynt- och medaljsamlingen flyttades till Nationalmuseet dock först 1920.

Den centrala personen vid tillkomsten av Finlands första offentliga mynt- och medaljsamling

var Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), som tog hand om samlingen såsom universitetsbibliotekarie åren 1772–1777 och kom också att överse den även efter att ha blivit professor i våltalighet 1777. Biblioteket fanns då ännu i en gammal byggnad framför Åbo domkyrka, på den plats där kyrkans monumentaltrappor nu finns.

IPorthans förteckning över samlingen svenska medaljer från 1796 ingår två medaljer skänkta av fältmarskalken Augustin Ehrensvärd (1710–1772). Enligt Porthan hade Ehrensvärd låtit prägla dem på sin egen bekostnad för "tappré" och "förtjente" soldater efter att år 1761 ha blivit överbefälhavare för de svenska trupperna i Pommern.⁴ Porthan nämner också, att detta väckte ond blod på högre håll. Därför blev största delen av medaljerna nersmälta.⁵ Samma uppgift finns också i ett brev från Porthan till N. G. Schultén i oktober 1796.⁶ Fastän han hade blivit bibliotekarie först år 1772, hade Porthan arbetat i akademiens bibliotek som amanuensis sedan 1764.⁷ Efter Ehrensvärds död 1772 hade Porthan hållit parentation över honom i akademiens minneshögtid.

Ehrensvärds synes ha gjort sin donation åren 1770–1772. Efter det att hattarna hade återkommit till makten hade Ehrensvärd 1769 blivit utnämnd till överbefälhavare för armén i Finland, men han insjuknade snart därefter och tillbragte största delen av sin kvarstående levnad på sitt boställe i Mietois nära Åbo. Kort före sin död blev han befordrad till fälmarskalk.

Accessionerna till Åbo akademis samlingar upptecknades normalt i konsistorie protokoll, och särskilt i detta fall kunde man ha väntat sig det, men uppenbarligen hände det inte. Möjligen var det Ehrensvärds egen önskan, eftersom medaljernas utgivning i sinom tid hade väckt missnöje.

Båda medaljer är av silver och till storleken jetonger – ett ord som användes av små medaljer,

Bild 1. "Den sårade men ej överwundne". Silver, 32 mm, 10,51 g.

Bild 2. "Hederlige sår". Silver, 28 mm, 5,77 g.

ofta med en diameter av ca 3 cm. Här citeras B. E. Hildebrands beskrivningar av dem i *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar* (1875), del 2:

1. Åts. FÄDERNESLAND. På en strand vid havet ses utmed ett högt berg en stuga, en runsten, en gravhäll, en gran och ett lövträd; på fästen skyar. Fråns. DEN SÅRADE MEN EJ ÖVERWUNDNE i 3 rader.
2. Åts. FÖR FÄDERNESLANDET. En runsten framför två granträd och en buske. På marken vid stenens fot ligger ett svärd. På fästet en sky. [Av någon orsak ser Hildebrand denna som medaljens frånsida.] Fråns. HEDERLIGE SÅR i 2 rader.

Samlingen i Nationalmuseets myntkabinett i Helsingfors har fortfarande silverexemplar av båda medaljer, men endast den förstnämnda medaljen (bild 1) hör av allt att döma till den ursprungliga accessionen. Den är mycket välbevarad med hänseende till att den har varit med i Åbo brand 1827, men på frånsidan finns en svart fläck som minne av branden. Den andra medaljen (bild 2) som man nu har i myntkabinettet tillhör Georg Sidorows (1864–1927) samling, som Finlands Bank år 1984 deponerade i Nationalmuseet. Den är betydligt mer sliten, antagligen har den ursprungligen tilldelats till en soldat med "hederlige sår". Av denna medalj har museet också ett välbevarat ex. i brons, uppenbarligen en senare prägling, som köptes till Antellska samlingen år 1919.

Olika tolkningar av Ehrensvärds medaljer

In sin *Beskrifning Öfwer Swenska Mynt Och Kongl. Skåde-Penningar* (1787) skildrar Carl Reinhold

Berch två medaljer som har anknytning till pommerska kriget. En av dem är samma som nr 1 ovan. Enligt Berch avser orden "Hederlige sår" Ehrensvärds egen blessyr i slaget vid Pasewalk år 1760.

Den andra medaljen som Berch kände till har inskrifterna ÄREFULLA SÅR och OSS OCH DIG TILL ÅMINNELSE – SVENSKA ARMEENS LOGE. Denna medalj har således präglats av frimurare, som utdelade den till sårade soldater, tillsammans med en penningssumma.⁸ Frimurarsymboliken på denna medalj skiljer den från Ehrensvärds medaljer, men framhävandet av hederliga eller ärefulla sår är ett gemensamt drag, vilket visar att de inte egentligen var tapperhetsmedaljer utan vad man nu kallar invalidmärken, men i medaljform.

B. E. Hildebrand kompletterade dessa uppgifter i sin 1875 utkomna bok. Han skildrade där inte mindre än fyra medaljer, som han satte i samband med frimurarnas aktivitet i Pommern under kriget: de tre som har presenterats ovan samt en fjärde, som synes ha präglats för frimurarlogens medlemmar.⁹ Av de två medaljerna som vi nu vet var utgivna av Augustin Ehrensvärd säger han, att den första präglades för soldater som hade sårats i slaget vid Pasewalk 1760 och den andra för dem som sårades vid Neukalen 1762, "samt åt andra, som deltagit i striden vid Pas[s]ewalk, men icke erhållit den föregående medaljen". Medaljerna präglades enligt Hildebrand genom försorg av regeringsrådet von Olthoff och kammarrådet Giese, "hvilka år 1760 uppgjort kontrakt med Svenska Kronan om myntningen i Pommern under kriget". Hildebrands bok har tyvärr inga källhänvisningar. Enligt andra uppgifter hade kontraktet om myntningen i Stralsund gjorts redan 1757¹⁰ och regeringsrådet Olthoff hade dött 1759.¹¹ Det är också svårt att tänka att överpostmästaren C. H. von Olthoff eller den tidigare affärsmannen

J. U. Giese personligen skulle ha deltagit vid medaljernas utgivande. Man har således ingen skäl att tvivla på fälmarskalken Ehrensvärds ord att han hade själv låtit prägla de två medaljerna. Men eftersom han var också en frimurare kan man väl förstå att Hildebrand behandlade de fyra medaljerna tillsammans.

Medaljernas bildmotiv

Som gravörförsvenska mynt och medaljer präglade i Pommern åren 1759–1763 arbetade Gustaf Ljungberger (1733–1787), som senare blev gravör vid Kungl. Myntet i Stockholm; han var systerson till numismatikern C. R. Berch. Ehrensvärds två jetonger har gemensamma drag med andra dåtida medaljer: klippiga strandlandskap och klenvuxna granar var inte okända som symboler för livet i Norden. Runstenar var också ett välkänt motiv. Eva Wiséhn, som har skrivit om runstenar på svenska medaljer säger, att stenen på medaljen nr 1 har ”ingen verklig förebild” – bilden är ju liten och förenklad – medan stenen på medaljen nr 2 ”troligen har en verklig förlaga”.¹² På medaljens runsten ses dock ett vikingaskepp, vars form inte verkar ha förebilder på runstenar. Den första medaljens runsten, tillsammans med en gran i lutande ställning över en gravhäll, synes dock ha kopierats från medaljen, som C. I. Wikman gjorde år 1753 över Olaus Rudbeck.¹³ Med undantag av denna detalj påminner åtsidan av medaljen nr 1 också jetongen över födelsen av kronprinsen Gustav (senare konung Gustav III) år 1746. På denna jetong, som graverades av Daniel Fehrman, är den karga klippiga stranden dock belyst av uppgående solen.¹⁴

Ehrensvärd var själv inte endast en skicklig tecknare utan också en av sin tids främsta landskapsmålare i Sverige. Man kan inte undvika att undra, hurudan roll han själv kan ha haft vid jetongernas utformning. Likheterna med andra dåtida medaljer tyder dock på, att han må endast ha givit gravören några allmänna anvisningar angående valet av bildmotiv.

Hur medaljerna användes?

Man började utdela belöningsmedaljer i Sverige i mitten av 1700-talet, till en början endast för fredliga förtjänster. Det fanns olika medaljer för olika yrkesområden: den första i serien av belöningsmedaljer var avsedd för spinnare år 1751 (med inskriften *Til heder för den qvinna som fint och snält kan spinna*¹⁵). Medaljerna kunde bäras

på bröstet eller om halsen, om man ville, men till en början hade de inte färdiga länkar, utan mottagaren skulle själv göra ett hål vid medaljens kant eller förse den med en ögla.

Den övre kanten av medaljen i bild 2 är skadad, vilket kan betyda, att den har varit försedd med en ögla, som senare har blivit avslägnad. Hildebrand kände också till ett ex. av pommerska krigets frimurarmedaljer med en ögla.¹⁶

Enligt Porthans notis från 1796 synes Ehrensvärd ha varit tvungen att smälta ner en stor del av medaljerna som han hade låtit prägla. Hyckerts katalog från 1905 beskriver båda av dem som mycket sällsynta (medaljen nr 1: RRR, nr 2: RR).¹⁷

English summary

Swedish war medals have a relatively short history, it only begins with the Russian War of 1788–90. The official medals were, however, preceded by a few unofficial medals issued during the Pomeranian War of 1757–62. Their story is still incompletely known.

Finland's first university, situated in Turku (Åbo), had since the 1740s a numismatic collection. It was seriously damaged in the fire of Turku in 1827, but after the university had been transferred to Helsinki its collections began to grow again, forming the nucleus of the National Museum of Finland, which was founded in 1893.

The central person in the early history of the university's numismatic collection was professor H. G. Porthan (1739–1804). His 1796 listing of the Swedish medals in the collection includes two small silver medals given by Field Marshall Count Augustin Ehrensvärd (1710–1772) shortly before his death. According to Porthan, Ehrensvärd had issued them at his own expense for brave and distinguished soldiers while being commander-in-chief of the Swedish forces in Pomerania. His superiors, however, thought that he had exceeded his powers, and most of the medals had to be melted down.

The medals can be described as follows:

1. Obv. FÄDERNESLAND (Fatherland). Rocky shore with a ledger and a runic stone, a checked pine and bush and a cabin. Rev. DEN SÅRADE MEN EJ ÖVERWUNDNE (Wounded but not vanquished).
2. Obv. FÖR FÄDERNESLANDET (For

fatherland). A runic stone and in front of it a sword, behind the stone two pines. Rev. HEDERLIGE SÅR (Honourable wounds).

In his catalogue of Swedish medals (1875) B. E. Hildebrand listed four medals that he connected with the Masonic lodge of the Swedish army, the two medals described above and two others which have Masonic inscriptions and images. Ehrensvärd was a mason himself, but it seems clear that the message of the two medals issued by him was purely patriotic, without any masonic overtones.

The medals were engraved by Gustaf Ljungberger (1733–1787), who in 1759–63 worked at Stralsund mint. Ehrensvärd was an exceptionally many-sided man, in addition to his army career he was one of the best landscape painters of eighteenth-century Sweden. One cannot avoid wondering whether he may have designed the two medals himself. Their inscriptions are very characteristic of him, but the pictorial motifs are partly derivative; perhaps he just gave the engraver some general directions concerning suitable symbolism.

Noter

- ¹ V. A. Durov, *Ordena Rossii – The Orders of Russia*, Moskva 1993, s. 5–6; E. S. Sjtjukina, *Nagradnye angliiskie medali XVII v. v sobranii Ermitaža, Geraldika, materialy i issledovanija*, Leningrad 1983, s. 47–54.
- ² Ernst E. Areen, *De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer*, Stockholm 1938, s. 53–59, 69–72.
- ³ Se t.ex. Tuukka Talvio, *Tillkomsten av Åbo akademis myntkabinett och dess relationer med Uppsala universitet, Opus mixtum*, utg. av Harald Nilsson, Uppsala, *Studia Numismatica Upsaliensia* 4, 2009, s. 257–264.
- ⁴ Förteckningen finns som en bilaga till konsistorie protokoll av den 28.6.1796 (en kopia i Nationalmuseets myntkabinett).
- ⁵ "Med anledning af deröfver förmärkt missnöje hos de då styrande, lät han indraga och hopsmältä dessa pgr."
- ⁶ "Jag vill minnas, at han lät prägla dem på egen bekostnad; och på förspordt missnöje deröfver af Regeringen, lät uppsmältä dem, så att de nu är mycket sällsynte." *H. G. Porthan och Nath. Gerh. Schultén, brevväxling 1784–1804*, utg. av Eric Holmberg, Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet i Finland 1948, s. 27.
- ⁷ M. G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan, lefnadsteckning I*, Helsingfors 1908, s. 59, 63–64, 89.
- ⁸ Carl Reinh. Berch, *Beskrifning Öfwer Swenska Mynt Och Kongl. Skåde-Penningar*, Upsala – Åbo 1787, s. 303–304.
- ⁹ Bror Emil Hildebrand, *Sveriges och Svenska konungahusets minnespenningar II*, Stockholm 1875, s. 103–105.
- ¹⁰ Aug. Wilh. Stiernstedt, *Om Myntorter, Mynmästare och Myntordningar i Sveriges fordna Östersjöprovinser och Tyska eröfringar, Numismatiska Meddelanden V*, Stockholm 1878, s. 52–53.
- ¹¹ Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor V*, Stockholm 1930, s. 557.
- ¹² Ewa Wiséhn, *Runmärkt, Samlad glädje. Numismatiska Klubben i Uppsala 1969–1999*, Uppsala 1999, s. 155.
- ¹³ Wiséhn 1999, s. 162–163, bilderna 25 och 23.
- ¹⁴ Hildebrand 1875, s. 139.
- ¹⁵ Areen 1938, s. 69–72.
- ¹⁶ Hildebrand 1875, s. 104.
- ¹⁷ Bror Edv. Hyckert, *Minnespenningar öfver enskilda svenska män och kvinnor I (Numismatiska Meddelanden XVII)*, Stockholm 1905, s. 238–239.